

“МОЛЮСЬ ЗА ТЕХ И ЗА ДРУГИХ”
(нацыянальнае і агульначалавечае ў жыцці
і творчасці Сцепняка)

Сёння да слоў “культура”, “літаратура” актыўна далучаецца прыметнік “нацыянальная”. Вельмі заўважна ўвайшла ў сучаснае жыццё рэспублікі і ідэя нацыянальна-беларускага ўспрымання сусветнай літаратуры. Але некаторыя даследчыкі літаратуры імкнуцца прыцягнуць да Беларусі і тых, хто належыць сусветнай культуры. Яны спрабуюць адшукаць нацыянальныя карані нават у тым часе, калі беларусы яшчэ не сфарміраваліся як этнас. І атрымліваецца, што любоў да бацькаўшчыны выглядае часам як ненатуральная пахвальба “сваім”.

На працягу шэрага гадоў займаючыся народніцкай літаратурай, творчасцю С. М. Сцепняка-Краўчынскага ў прыватнасці, задоўга да актыўнага працэсу нацыянальнага адраджэння зведала ўсё гэта сама. Выявіўшы факт беларускага паходжання бацькі Краўчынскага, усяляк імкнулася падкрэсліць гэта і ў адносінах сына. Здзіўлялася, чаму навуковая эліта МДУ, з якой падтрымлівала творчыя сувязі, на гэта не звяртала асаблівай увагі, як спакойна ставілася да ўкраінскіх даследчыкаў, якія лічылі Сцепняка “сваім” (падставы ў іх былі: псеўданім “Сцяпняк” — “украінскага” паходжання). Што ж, імкненне абвясціць іншаэтнічныя каштоўнасці “сваімі” — справа невысакародная.

Пра Сяргея Міхайлавіча Сцепняка-Краўчынскага доўгі час ведала пераважна вузкая кола спецыялістаў. Пра яго самога, яго светапогляд і творчасць было напісана мала. Паварот да ўсведамлення спадчыны рэвалюцыйнага народніцтва, які нацеліўся ў 60-я гг., даў штуршок і літаратурнаўцам. Ад пошукаў біяграфічнага характару вучоныя перайшлі да аналізу саміх твораў Сцепняка, а Я. А. Таратута сваім выдатным даследаваннем пра чалавека і пісьменніка адкрыла яго імя шырокаму чытачу. Аднак да цяперашняга часу няма навуковай біяграфіі С. М. Сцепняка-Краўчынскага, якая б дазволіла многае зразумець у светапоглядзе і мастацкай творчасці, аб’ектыўна ацаніць яго месца і ролю ў гісторыі літаратуры. Толькі ці стане пра гэтым рашаючым факт “беларускага” паходжання бацькі пісьменніка?

З аднаго боку, калі прытрымлівацца вызначэння на працягу доўгіх гадоў існавання СССР нацыянальнасці дзіцяці па нацыянальнасці бацькі, Сяргей Міхайлавіч Краўчынскі быў беларусам. З другога, выбраўшы псеўданім Сцяпняк, сам падкрэсліваў сваю сувязь з украінскімі стэпамі. І нарадзіўся ён у сяле Новы Старадуб, што на Херсоншчыне (цяпер Кіраваградская вобласць), адкуль, дарэчы, родам была маці. Дык кім жа ён усё-такі быў?

Яго жонкай стала прыгожая “южанка” з Сімферопаля Фані. Сваім яго лічылі яўрэі, якім згадваліся ў знешнасці Сяргея прыкметы яўрэйскай крыві. Вучыўся ў Расіі. Жыў у Арле, Маскве, Пецярбургу, Італіі, Англіі. У маленькай славянскай дзяржаве Герцагавіне змагаўся разам з паўстанцамі супраць турэцкага іга. Пешшу прайшоў Швейцарыю, пабываў у Францыі, чытаў лекцыі ў Злучаных Штатах Амерыкі. Усё чалавец-

тва ён прызнаваў сваімі суайчыннікамі, а гэта азначае, што быў арыентаваны на ўспрыняцце ўсіх каштоўнасцей, назапашаных чалавецтвам. Сцяпняк уабраў у сябе вопыт духоўнай дзейнасці людзей розных краін, моў, веравызнанняў, нацыянальнасцей. Ва ўсім, што рабіў і пра што пісаў, бачны не рускі, украінскі ці беларускі правінцыял, а па-еўрапейску адукаваны, культурны чалавек. І быў ён, па словах Фрэнсіса Гарысана, грамадзянінам свету. А факт этнічнай прыналежнасці бацькі пісьменніка да Беларусі наўрад ці будзе вырашальным пры выяўленні аб'ектыўнай ацэнкі месца і ролі Сцяпняка ў развіцці літаратуры. У нацыянальных інтарэсах нам больш карысна прачытаць, прааналізаваць напісанае і сказанае таленавітым і разумным чалавекам, тым больш у цяперашні складаны час.

Яго светапогляд можна вызначыць як сінтэз нарадавольскіх уяўленняў і рэвалюцыйнага дэмакратызму, што абумовіла непаўторнасць вобразнай сістэмы і тэматыкі мастацкіх і публіцыстычных твораў. У 70-я гг. мінулага стагоддзя ён, выхаваны на ідэях шасцідзсятнікаў, падтрымліваў рэвалюцыйную прапаганду, “сацыяльную рэвалюцыю”. Прычым быў упэўнены, што рух 1873—1874 г. зусім не быў “беспадстаўным і навяеным звонку... Гэта было карэнным рускім рухам, выкліканым незадаволенасцю сялянскай рэформай, недахопы якой сталі да таго часу відавочнымі і, канечне ж, не для адной моладзі” [1].

Краўчынскі ў гэты час выступаў супраць якой бы там ні было дзяржаўнай улады пасля перамогі рэвалюцыі. Праграма, якая імпанавала яму, складалася з наступных пунктаў:

“1) пастаяннае народнае прадстаўніцтва..., якое мае поўную ўладу ва ўсіх агульнадзяржаўных пытаннях;

2) шырокае абласное самакіраванне, забяспечанае выбарнасцю ўсіх пасадак, самастойнасцю міру і эканамічнай незалежнасцю народа;

3) самастойнасць міру як эканамічнай і адміністрацыйнай адзінкі;

4) прыналежнасць зямлі народу;

5) сістэма мер, што маюць перадаць у рукі рабочых усе заводы і фабрыкі;

6) поўная свабода сумлення, слова, друку, сходак, асацыяцый і выбарчай агітацыі;

7) усеагульнае выбарчае права без саслоўных і маёмасных абмежаванняў;

8) замена пастаяннай арміі тэрытарыяльнай” [2, с. 12].

80-я гады уносяць новае ў погляды Сцяпняка. Што да “дзяржаўнага пытання”, то пісьменнік у рабоце “Русская грозозая туча” (1886) падае ідэю агульнай дзяржавы, грамадства на сацыялістычных пачатках. А праз дзесяцігоддзе, зразумеўшы беспадстаўнасць народніцкіх ідэй, перагледзеўшы некаторыя пытанні рэвалюцыйнай тэорыі, застаўшыся непрымірымым да царызму, эксплуатацыі, няроўнасці, да сацыял-дэмакратаў усё ж не далучыўся і падкрэсліваў, што застаецца “ні в тех, ні в сех”. Для яго стала зразумелым адно: “Адзіна магчымая форма кіравання ў свабоднай Расіі — гэта шэраг аўтаномных, самакіравальных дзяржаў са сваёй заканадаўчай і выканаўчай уладай, а яны будуць узначальвацца цэнтральным урадам для забеспячэння агульных інтарэсаў Саюза, падобна як у Злучаных Штатах Амерыкі. Такая форма кіравання не палітычная фантазія ці толькі добрае пажаданне. Яна выцякае з самой сутнасці

нашай дзяржаўнасці, яна з'яўляецца лагічным вынікам усяго нашага палітычнага развіцця" [2, с. 67].

Заўважым, сказанае Сцепняком пра саюз дзяржаў адносіцца не да 1922 г., часу абвяшчэння СССР. Нельга яго, чалавека, які пажыў у замежжы, папракнуць у перайманні чыёй-небудзь ідэі. Ён добра разумеў, што перайманні як у мастацтве, літаратуры, так і ў палітыцы, сацыяльнай сферы найбольш дакладна аднаўляюць адмоўнае, а станючае часцей за ўсё не заўважаецца.

І яшчэ пра адзін саюз — саюз рэвалюцыянераў з лібераламі — гаворыць Сцяпняк (артыкул “Чего нам нужно?”, 1891 г.). Саюз гэты павінен быць не арганізацыйным, г. зн. такім, які не прадугледжвае зліцця тых і другіх, а маральным, заснаваным на ўзаемным даверы і разуменні і, галоўнае, на ўсведамленні агульнасці інтарэсаў. Задумацца б сучасным палітыкам над гэтымі словамі.

Арыенцірам і апорай для пісьменніка ў творчасці стаў высокі жыццёвы ідэал. Невыпадкова крытэрыем эстэтыкі Краўчынскага з'яўлялася грамадская каштоўнасць чалавека. Ідэйна-эстэтычная пазіцыя вызначыла характар творчасці, а рэалістычныя прынцыпы сталі асновай твораў, якія адлюстравалі новыя ідэі, сацыяльна-маральныя з'явы грамадскага жыцця і чалавечага лёсу, асаблівасці эпохі і асабістай біяграфіі. Філасофскія, сацыяльна-палітычныя, этнічныя пытанні звязаліся ў творчасці з канкрэтна-гістарычным матэрыялам, вопытам, набываючы пры гэтым і пазачасовае значэнне. І ўвогуле Сцяпняк лічыў: “Назваць можна ўсё, што існуе, гаворыць можна пра ўсё, што адбываецца на зямлі. Уся справа ў тым, з якімі пачуццямі і думкамі, з якой мэтай гэта гаворыцца” [3].

Многа і настойліва гаворыцца сёння і пра ідэю дзяржаўнасці, і пра армію; ломяцца коп'і па нацыянальным пытанні і знешняй палітыцы. Але чаму б не шанавалі тых, хто ўжо перажываў складанасці часу? Чаму так неабходна рабіць уласныя памылкі? Можа, варта шанавалі і С. М. Сцепняка-Краўчынскага, чалавека актыўнай жыццёвай пазіцыі, які сабраваў з П. Крапоткіным, В. Засуліч, Д. Клеменцам, Г. В. Пляханавым, Ф. Энгельсам, У. Морысам, Э. Малатэстай, Э. Бернштэйнам і іншымі, чые імёны вядомы свету. Ідэалагічныя рознагалосці не зрабілі гэтых людзей ворагамі.

Пяру Сцепняка належыць нямала твораў, перакладзеных на многія мовы свету: раманы “Андрей Кожухов”, “Штундист Павел Руденко”, апавесць “Домик на Волге”, цыкл мастацка-публіцыстычных нарысаў “Подпольная Россия” і інш.

Спынім пералік яго мастацкіх твораў, перагорнем некалькі старонак публіцыстыкі.

Значнай працай стаў публіцыстычны твор “Россия под властью царей” (1885), які вытрымаў на працягу двух гадоў некалькі выданняў у розных краінах свету, а ў нас, у Саюзе, цалкам быў надрукаваны толькі ў 1964 г.

1886 год быў азначаны для пісьменніка апублікаваннем “Русской грозовой тучи”, у якой, па словах аўтара, ён імкнуўся “паказаць два супрацьборныя пачаткі ў сучасным палітычным жыцці Расіі — свабоду і дэспатызм — з пункту погляду ўздзеяння, што непазбежна аказваюць яны на суседнія еўрапейскія краіны, на іх агульны росквіт і духоўнае развіццё” [2, с. 6].

У 1888 г. выходзіць з друку двухтомная праца “Русское крестьянство, его экономическое положение, общественная жизнь и религия”.

Чаму б, здавалася, грамадзянін свету, вымушаны жыць за мяжой, гаворыць пра сялянства? А справа ў тым, што цікавасць гэтая для Сцежняка была невыпадковая. Яшчэ юнаком, членам гуртка чайкоўцаў, хадзіў ён па вёсках з мэтай прапаганды сацыялістычных і рэвалюцыйных ідэй, з упэўненасцю ў дзеяздольнасці славеснай зброі. Моцным быў, разумным, прыгожым і спрытным, падковы гнуў, разам з мужыкамі працаваў у кузні. Прымалі сяляне яго за свайго, не пана. Ад жадання адукаваць селяніна, дапамагчы яму нават напісаў казкі (“Сказка о копейке”, “Мудрица Наумовна”), якія раскрываюць у даступнай форме складаныя паняцці палітэканоміі і тэорыі прыбавачнай вартасці. Пасля заканчэння ваеннага вучылішча пайшоў вучыцца ў Лясны інстытут, зноў-такі дзеля таго, каб быць упэўненым, што “жыццё не мае ніякай каштоўнасці, калі ў цябе на вачах пакутуе гарача любімы табою народ” [2, с. 68].

Праца над кнігай пра сялянства патрабавала шмат сіл і часу: трэба было адабраць канкрэтны матэрыял, скласці і апрацаваць статыстычныя даныя па пэўным коле праблем. Яго выратавала бібліятэка Брытанскага Музея, дзе ён працаваў, уласны жыццёвы вопыт і ўпэўненасць у неабходнасці такой працы.

Апусцім тут у мэтах эканоміі месца і часу такія пытанні, як “мужыкі і руская дэмакратыя”, “дабрадзейны ўрад”, “народная рэлігія” і некаторыя іншыя, якія складаюць асобныя раздзелы кнігі. Закранём пытанне пра зямлю, вельмі набалелае для сялянства і як ніколі актуальнае сёння.

Пытанне 1. Аб уласнасці на зямлю.

Колькі сёння эмоцый траціцца, колькі сіл. Хто — “за”, хто “супраць”. Звычайным становіцца продаж зямлі ў бестэрміновую ўласнасць. А вось рускія сяляне ў канцы мінулага стагоддзя лічылі, што зямля, так неабходная ўсім і нікім з людзей не створаная, не павінна быць чыёй-небудзь уласнасцю. Яна павінна заставацца ва ўласнасці тых, хто ў дадзены момант яе апрацоўвае. Пра гэта піша Сцяпняк-Краўчынскі ў “Русском крестьянстве” і паясняе: “Калі гаспадарспыняе апрацоўку свайго зямельнага ўчастка, ён мае на яго не больш правоў, чым рыбак на мора, дзе ён лавіў рыбу, ці пастух на луг, дзе ён калісьці пасвіў статак” [2, с. 76].

Пытанне 2. Яно звязана з правам работніка на прадукт свайой працы.

Чытаем: “Селянін, што зрабіў лепшай зямлю, падняўшы цаліну, заўсёды атрымае ад сельскай грамады права на поўнае валоданне гэтай зямлёй на працягу пэўнага часу, ад 12 да 40 гадоў... у строгай адпаведнасці з колькасцю працы, затрачанай ім і яго сям’ёй. На гэты тэрмін земляроб захоўвае поўнае права адчужэння свайго надзелу, ён можа дараваць ці прадаваць яго. Але калі палічаць, што гаспадар дома ўжо поўнаасцю ўзнагароджаны за сваю працу, усялякае асабістае права, заснаванае на даўнасці, губляе сілу” [2, с. 76]. Сцяпняк сцвярджае, што такія традыцыйны ўласцівы не толькі рускім. Ва ўсім славянскім свеце так прынята. Ён лічыць, што такі падыход да зямлі зняў бы шэраг праблем. І штогод спасылкі на неўраджай з-за непагадзі, адсутнасць тэхнікі, рабочых рук і г. д. адпалі б пры неабходнасці ўстанаўлення “цвёрдай зямельнай рэнты і цвёрдага працэнта на капітал, укладзены ў сельскую гаспадарку” [2, с. 85]. У адваротным выпадку не пазбегнуць спекуляцыі, адчаю і разарэння сялян.

За развагамі пра зямлю, аналізам фактычнага матэрыялу пісьменнік-публіцыст не забываецца пра селяніна-чалавека. Працалюбівы, сардэчны, патрыятычны, мужык у сваёй любові да зямлі становіцца змагаром, падчас ахвярай. У “Русском крестьянстве” апісаны выпадак, які адбыўся на беларускай зямлі, у мястэчку Лагішын. З многіх фактаў, якія прыводзіць Сцяпняк, выбрала гэты невыпадкова, а зыходзячы з “нацыяльнага” інтарэсу. Тым больш, што гісторыя Беларусі ведае нямала пра барацьбу местачковых жыхароў за сваю незалежнасць, а вось лагішынская гісторыя, як сведчаць гісторыкі, ніколі асабліва не вылучалася. Ёсць яшчэ адна прычына маёй цікавасці. У кнізе Сцепняка дапушчана памылка, выправіць якую неабходна. І апошняе: сёлета спаўняецца 100 гадоў Мінскай губерні і 350 гадоў з дня атрымання Лагішынам магдэбургскага права.

Мястэчка Лагішын (у Сцепняка — “Логишино”) — цяпер пасёлак гарадскога тыпу Пінскага раёна Брэсцкай вобласці. Упершыню Лагішын упамінаецца ў пісьмовых крыніцах з 1552 г. У 1643—1776 гг. меў магдэбургскае права, якое давала пэўныя правы і свабоды местачковаму насельніцтву, і герб! У 1795 г., пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай, увайшоў у склад Пінскага павета Мінскай губерні. У кнізе Сцяпняка дапушчана памылка: указана на месцазнаходжанне Лагішына за 25 вёрст ад Мінска. Гэта ніяк не магло быць, бо Лагішын знаходзіцца за 28 кіламетраў (25 вёрст = 26,5 кіламетраў) на паўночны захад ад Пінска. Магчыма, гэта памылка з’явілася пры друкаванні кнігі. Аб гэтым прымушае думаць упамінанне ў тэксе пра пінскага спраўніка Залатніцкага. Больш дакладнай прычыны памылкі мне знайсці не давялося. У архіве С. М. Сцепняка-Краўчынскага, які захоўваецца ў Маскве, я не знайшла чарнавога запісу гэтага месца кнігі.

А гісторыя такая.

Генерал-губернатар літоўскіх губерняў Патапаў дазволіў мінскаму губернатару Токараву захапіць у лагішынскіх сялян некалькі тысяч дзесяцін зямлі. Мужыкі бунтавалі неаднойчы. Іх уціхамірвалі з дапамогаю даволі шматлікага войска, секлі розгамі, здэкаваліся. І нягледзячы на гэта адважыліся яны падаць скаргу ў Сенат. Два гады цяжбы. Суд. Колькі яны перажылі! Але справу ў 1876 г. выйгралі, паколькі мелі дакумент-дароўную польскага караля, пацверджаную ўказам расійскага Сената. Мелі юрыдычнае права на зямлю! Права, якое ў цяжбе стала вызначальным. А ці маюць гэтае права сучасныя лагішынцы? Ці ведаюць жыхары сённяшняга Лагішына пра сваіх продкаў і гэтую гісторыю? Родзічы, нашчадкі, аднафамільцы Лукашэвіча, Малахоўскага, Чачоткі, Татарэвіча! Прачытайце кнігу С. М. Сцепняка-Краўчынскага, кнігу, якая ўпершыню з’явілася, на жаль, у Лондане! Хіба ж любоў да роднай зямлі, незалежнасць, непакорнасць грубай сіле і падману — толькі рускія традыцыі? Яны глыбока караняцца ва ўсім свеце. У беларусаў у тым ліку. І выпадак, расказаны Сцепняком, таму сведчанне. Але прымаючы адказнасць за лёс беларусаў, трэба не толькі ганарыцца іх годнасцю. Нядрэнна б, згадваючы заганы, помніць: ізаляванасць у развіцці можа прывесці да краху. Дык можа варта ў імя практычных задач сённяшняга дня адмовіцца ад штучнага паскарэння, ад вядзення барацьбы за больш аддалены ідэал, звязаны з упадкам веры ў блізкасць перамогі сытага дастатку, стварыць умовы для

еўрапейскі адукаванага і пры гэтым не пазбаўленага нацыянальнай годнасці і жадання працаваць на карысць Айчыны таленту.

ЛІТАРАТУРА

1. *Степняк-Кравчынскі С. М.* Собр. соч.: В 7 ч. Пг., 1917—1919. Ч. 6. С. 24. 2. *Степняк-Кравчынскі С. М.* В лондонской эмиграции. М., 1969. 3. Литературное наследство. М., 1965. Т. 75. Кн. 1. С. 559.

Э. В. САДАЎНІЧЫ (Беларускі
універсітэт культуры)

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ІДЭЯ Ў ДРАМАТУРГІІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

У. Караткевіч зусім правамерна лічыў, што выхоўваць у людзей любоў да нацыянальнай культуры можна адным толькі спосабам: выхаваннем у чалавеку гордасці за свой народ і яго дзеянні ў гісторыі [1, кн. 2, с. 427]. Ён заўсёды ўпарта і пільна шукаў і знаходзіў і ў сучасным жыцці, і ў гісторыі Беларусі такія падзеі і такія асоб, якія найбольш выразна выяўлялі істотныя рысы народнай душы і самыя высокія праявы народнага духу.

Асабліва плённа пісьменнік вырашыў пастаўленую ім перад сабой задачу ў драматургічных творах. Ён стварыў у п'есах шырокія палотны народнага жыцця, намалюваў рознабаковы і глыбокі вобраз народа ў яго "мностве", паказаў выпяванне ў яго душы пратэсту супраць уціску, несправядлівасці, які выліваецца ў зацятую барацьбу з гвалтаўнікамі і рабаўнікамі. Лейтматывам праз усе творы праходзіць вызначальная думка, што толькі нацыянальная самасвядомасць, абвостранае самаадчуванне сваёй нацыянальнай прыналежнасці спараджае сапраўднага грамадзяніна-патрыёта.

Сцвярджанне непарыўнай аднасці чалавека з народам мацуецца асабліва сцэнамі кампазіцыйнай будовы драматургічных твораў Караткевіча. Усе яны будуецца на прынцыпе "агульнай завязкі", адлюстравання "героя-масы". Адна з істотнейшых мастацкіх рысаў п'ес вызначаецца тым, што ў іх галоўны герой — народ, хаця напачатку і складваецца ўражанне, нібыта, напрыклад у "Кастусю Каліноўскім", "Калысцы чатырох чараўніц" і нават у "Маці ўрагану", аўтар вылучае адзіночных галоўных герояў.

Такое ўспрыманне твораў натуральнае таму, што першыя дзве п'есы прысвечаны выдатным гістарычным дзеячам беларускага народа Каліноўскаму і Янку Купалу, і зусім зразумелая першачарговая ўвага глядача ці чытача менавіта да гэтых дзеючых асоб. У апошняй п'есе сам аўтар у назву твора выносіць імя Агні Вецер — гэта яе паўстанцы назвалі "маці ўрагану".

Але ўсе гэтыя персанажы малюецца аўтарам як роўныя сярод іншых персанажаў у агульнай плыні жыцця, якое іх спарадзіла, якое яны ўвасабляюць. Слова самога Караткевіча пра тое, што мы, беларусы, "выпактавалі Каліноўскага і Купалу", вытлумачваюць сэнс гэтых вобразаў: яны з большай сілай, у найбольш яркай форме, чым іншыя людзі,